

За ієрархічним рівнем об'єктів конкуренції предметне наповнення поняття конкурентоспроможності зростає в залежності від оцінки рівня якості і ціни продукту до економічної самодостатності галузі і життєздатності національної економіки. Принципова відмінність наведених визначень полягає у формуванні на кожному рівні відповідної цільової функції: для підприємства або фірми – це більш якісне і ефективне задоволення потреб споживача продукції, для галузі – забезпечення умов розширеного самовідтворення, для країни – підтримка достатньо високого і зростаючого рівня добробуту громадян.

УДК 65.01(075.8)

Н. Ігнатович, канд. екон. наук, доц.,
О. Ветчинов, студ.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ФАКТОР СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА: СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті розглядаються сучасні методи державного регулювання економіки та інструменти державної підтримки підприємництва у розвинутих країнах. Досліджується, зокрема, інституціонально-правове і фінансово-бюджетне забезпечення сучасного розвитку підприємництва.

Ключові слова: державне регулювання економіки, підприємництво, державна підтримка підприємництва, методи державного регулювання.

The article deals with modern methods of state regulation of economics and tools of public support of entrepreneurship in developed countries. Particularly legal and financial entrepreneurship provision of modern development are being investigated.

Keywords: state regulation of economics, entrepreneurship, public support of entrepreneurship, methods of state regulation.

Одним з найсуттєвіших факторів зовнішнього середовища, що активно впливає на розвиток сучасного підприємництва, є багатоаспектний державний вплив на здійснення відтворювальних процесів на різних рівнях економічної системи. Різноманітні напрями цього впливу на підприємницьку діяльність у розвинутих країнах світу досліджувалися багатьма вітчизняними та закордонними науковцями, зокрема, такими як Боринець С., Варналії З., Волгін Н., Гриньова В., Жаліло Я., Захарченко В., Ламперт Х., Новікова М., Осипов Ю., Рокоча В., Райзберг Б., Стігліц Дж., Чепраков С., Черніков Г., Чернікова Д., Чухно А., Шамхалов Ф. та ін.

Мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити еволюцію ролі держави як економічного суб'єкта і визначити основні напрями, методи та важелі сучасного впливу держави на підприємництво у провідних країнах з ринковою економікою.

Як відомо, у класичній (ліберальній) моделі економічної системи взаємовідносини між підприємницькими структурами, що здійснюють свою господарську діяльність на основі економічного суверенітету, цілком регулюються спонтанною дією об'єктивного механізму конкурентного ринку. Через це економічний суверенітет підприємців як самостійних суб'єктів господарювання, який проявляється у свідомому внутрішньофірмовому регулюванні відтворювальних процесів на мікроекономічному рівні, не має абсолютного характеру, реалізується у межах, визначених дією об'єктивних ринкових законів. Перевагами, які забезпечує спонтанна, подібна до природних сил дія безособистісного механізму конкурентно-ринкового регулювання економічних процесів, орієнтованого підприємців на вільну реалізацію власних приватних інтересів, є свобода господарювання, відсутність соціальних бар'єрів для розв'язування підприємницької ініціативи та творчого прояву підприємницьких здібностей.

Проте конкурентно-ринковий механізм саморегулювання макроекономічних процесів, який стихійно узгоджує різноспрямовані підприємницькі дії "невидимою рукою", не спроможний розв'язати цілу низку важливих проблем суспільного розвитку, рішення яких вимагає попереднього передбачення та свідомого цілепокладання на макроекономічному рівні. Оскільки конкуре-

1. Кваснюк Б. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. д-ра екон. наук Б.С. Кваснюка. – К., 2005. 2. Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 р. № 947. 3. Полунев Ю. Технология экономического прорыва / Украина конкурентоспособная, № 41 (620) 28 октября – 3 ноября 2006. 4. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій / Відп. ред. канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерський. – К., 2007. 5. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / [Кіндзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін.]; за ред. канд. екон. наук Ю.В. Кіндзерського. – К., 2009. 6. Портер М. Японская экономическая модель: Может ли Япония конкурировать? / Пер. с англ., 2005. 7. Porter M. The Competitive Advantage of National. New York: The Free Press, 1990.

Надійшла до редколегії 12.11.10

нтно-ринковий механізм спонтанно регулює економічні пропорції за методом "спроб і помилок", він забезпечує розвиток економіки зі значними витратами. Ці витрати або "фіаско" конкурентно-ринкового механізму полягають у багатьох негативних соціально-економічних процесах, таких як макроекономічна нестабільність, кризи, інфляція, безробіття, соціальна неспроможність тощо, які супроводжують розвиток ринкової економіки. Саме тому держава має компенсувати вади стихійно-ринкового механізму саморегулювання, доповнити його дію свідомим втручанням у функціонування та розвиток економічної системи.

Для реалізації цих цілей держава перетворюється на важливий суб'єкт економічних відносин у ринковій системі господарювання. Цей процес, започаткований в окремих країнах ще на межі XIX – XX сторіччя, був прискорений після Великої депресії, яка засвідчила закінчення епохи неконтрольованої і нерегламентованої приватної ініціативи. Так, у США у 30-і роки XX ст. був сформований механізм державного регулювання економіки, який дозволив країні тривалий час запобігати гострим економічним кризам, зберігаючи свободу приватного підприємництва.

Суттєве посилення регулюючої ролі держави в економіці багатьох розвинутих країн відбулося після Другої світової війни. У цей період держава активізувала процеси створення нормативно-правових та організаційно-господарських обмежень для прояву економічного суверенітету підприємницьких структур. Перетворення держави на суб'єкт економічних відносин полягає не в тому, що вона починає виконувати функції приватного підприємництва або підмінити підприємницькі структури у здійсненні ними управління господарськими процесами на мікроекономічному рівні. Роль держави як суб'єкта економічних відносин полягає передусім у тому, щоб визначити інституційно-правові рамки приватного підприємництва, створити нові механізми регулювання, які доповнюють конкурентно-ринковий механізм, не руйнуючи свободу підприємницької діяльності, а спрямовуючи її у русло суспільних інтересів, узгоджуючи її з державними пріоритетами, обмежуючи її там і тоді, де і коли вона завдає шкоди національним інтересам, не-

ленню, природі, свободі інших підприємств. Значення держави як суб'єкта економіки не зменшується і у сучасному інформаційному суспільстві, в якому превають саме суб'єктні характеристики провідних складових відтворювального процесу.

Суб'єктна роль держави в економіці проявляється у тому, що, по-перше, вона є власником майна, яким розпоряджається на власний розсуд і за власним бажанням; по-друге, вона є суб'єктом підприємницької діяльності; і по-третє, держава є органом, що регулює соціально-економічні процеси у країні.

Саме об'єктивна необхідність свідомого регулювання відтворювальних процесів на макроекономічному рівні обумовила перетворення держави на великого власника засобів виробництва і невиробничих фондів, до концентрації значної частки національного доходу в руках держави. Нині у розвинутих країнах світу державі належить від 10-15 до 35-40 відсотків основних виробничих фондів, використання яких забезпечує загальні умови відтворення.

Виступаючи власником засобів виробництва, держава використовує цю власність для організації і ведення своєї підприємницької діяльності. Як суб'єкт підприємництва держава має можливості проявляти економічну активність, виходячи з тих самих принципів, на яких базується організаційно-господарська діяльність інших підприємницьких структур. Посилення ролі держави як суб'єкта підприємництва відбувалося у процесі одержавлення економіки розвинутих країн. Цей процес, який розпочався під час Першої світової війни, прискорився у період Великої депресії та Другої світової війни і набув значного розвитку у післявоєнні десятиріччя, призвів до перетворення держави на найбільшого підприємця у таких важливих галузях економіки, як промисловість, транспорт, банківська сфера, наукові дослідження тощо. На початку 80-х років XX сторіччя процес етатизації економіки розвинутих країн наблизився до своєї максимальної межі. У 1980 р. частка державних витрат у вартості ВВП у Швеції досягла 63,2 %, у Нідерландах – 60,4 %, у Бельгії – 51,8 %, у Франції – 43 %, у ФРН – 42,9 %, в Англії – 41,8 %, в Італії – 41,5 %, у Канаді – 37,8 %, у США – 33,1 % [1, с. 45].

З кінця 70-х років минулого сторіччя у багатьох розвинутих країнах світу розпочалася своєрідна "неоліберальна революція", спрямована на обмеження економічної ролі держави шляхом скорочення частки державної власності у результаті проведення денационалізації та приватизації економіки. Слід підкреслити, що держава використовувала ці процеси трансформації власності і відповідного скорочення своїх підприємницьких функцій в інтересах підтримки приватного підприємництва. Достатньо згадати політику лейбористських і консервативних урядів Великої Британії, яку вони проводили у 50-90-х роках XX ст. Националізуючи неефективні галузі господарства, здійснюючи їхню модернізацію за рахунок коштів платників податків, а потім реалізуючи наступну приватизацію, держава такою діяльністю забезпечувала можливості мінімізації витрат приватних підприємницьких структур [2, с.14]. Аналогічним чином проведення приватизації в Італії у середині 80-х років призвело до зменшення частки держави у власності акціонерних товариств зі змішаним державно-приватним капіталом, якими на 65-70 % був передставлений державний сектор країни. Так саме, як у Великій Британії, в Італії відбулася денационалізація раніше викуплених державою збиткових приватних компаній, перетворених у результаті державної модернізації на рентабельні.

У цих процесах проявилася тенденція до зменшення ролі держави як суб'єкта підприємницької діяльності. Проте це аж ніяк не свідчить про скорочення економіч-

ної ролі держави у розвинутих країнах взагалі. Незважаючи на зменшення саме підприємницької активності держави загальний її рівень продовжує залишатися досить високим, а у деяких провідних країнах Європи навіть збільшився. Так, за два останні десятиріччя XX ст. частка державних витрат у вартості ВВП зросла у Франції до 54,8 %, в Італії – до 50,1 % у ФРН – до 49,7 % [1, с. 51]. При скороченні ролі держави як суб'єкта підприємництва зростає суб'єктна роль сучасної держави в економіці як провідного інституту, що регулює соціально-економічні процеси у країні. Регулююча роль держави в економіці розвинутих країн полягає передусім у тому, що держава заохочує і координує економічну активність, організує наукову діяльність, стимулює структурну перебудову економіки через активну інвестиційно-інноваційну діяльність. При цьому суб'єктна роль сучасної держави як органа регулювання економіки спрямована саме на підтримку приватних підприємницьких структур. Так, у США протягом тривалого періоду уряд приймає різноманітні програми підтримки і заохочування розвитку підприємництва. Загалом у державній підтримці підприємницької діяльності у США виділяють такі головні напрями:

- ✓ створення і підтримка економічної інфраструктури;
- ✓ підтримка розвитку НДДКР;
- ✓ сприяння новим галузям промисловості;
- ✓ здійснення державних закупівель;
- ✓ стимулювання продажу і збирання інформації

[1, с. 300].

Як відомо, будівництво і утримання автомагістралей, аеропортів, створення водних шляхів, системи повітряної навігації, надання поштових послуг – традиційні сфери державного підтримання економічної інфраструктури у США. Можна навести багато прикладів, що характеризують значну роль держави у забезпеченні функціонування і розвитку економічної інфраструктури і в інших розвинутих країнах: створення державних атомних електростанцій у ФРН, Італії, Великій Британії; розвиток транспортної галузі, зокрема державних залізниць в Європі, які забезпечують понад 75 % загального обсягу залізничних перевезень.

Особлива увага у розвинутих країнах приділяється державному сприянню інноваційному характеру економічного розвитку, стимулюванню науково-технічного прогресу, впровадженню на його основі у господарську діяльність новітніх, наукомістких технологій. Регулююча роль держави у сфері підтримки сучасних наукових досліджень, передусім фундаментальних, у розвинутих країнах в останній час не лише не зменшується, а навпаки, постійно зростає. У США, що є лідером у світі за обсягом державного фінансування НДДКР, держава здійснює біля 50 % витрат на фундаментальні наукові дослідження за рахунок власних коштів. При цьому значну частку цих коштів держава безпосередньо спрямовує на розвиток тих галузей економіки, які мають важливе стратегічне значення. Так, біля половини витрат на НДДКР у США припадає на аерокосмічну промисловість, а понад 25 % – на електротехнічну. У розробці новітніх технологій США забезпечують співпрацю держави з бізнесом. А створена державою програма Національного наукового фонду спрямована на стимулювання проведення спільних наукових досліджень приватними корпораціями і університетами [1, с. 48-49].

Важливим напрямом впливу держави на підприємницьку діяльність є також створення нею відповідних інформаційно-аналітичних та науково-дослідних структур, які вирішують питання забезпечення приватних виробничих і комерційних фірм необхідною інформацією про динаміку ринку, наукові досягнення, проведення геолого-розвідувальних робіт тощо.

Загалом у розвинутих країнах Заходу і Сходу нині склалася ефективна система державного регулювання економіки. Відпрацьована широка гама важелів регулювання підприємницької діяльності. При цьому основні закони ринку зовсім не відмінюються. Але їхня дія обмежується державою, підпорядковується цілям здійснюваної нею соціально-економічної політики.

Методи державного регулювання підприємницької діяльності досить різноманітні. Вони характеризуються не тільки суттєвими відмінностями, але і певною однотипністю. Їх співвідношення, характер використання залежать від конкретних політичних, соціальних, історичних, культурних та інших умов, наявного стану і структури економіки, що визначають специфічні особливості механізму державного регулювання підприємницької діяльності в окремих країнах. В цілому у всій сукупності досить диверсифікованих регулятивних інструментів узагальнено можна виділити принаймні два найбільш впливові механізми державного регулювання підприємницької діяльності: нормативно-правовий і фінансово-бюджетний [2, с. 17].

Визначальний організаційно-цільовий вплив на характер і динаміку підприємницької активності держава здійснює насамперед шляхом розробки системи законодавчих актів і формування дієвого механізму ділового контролю їхнього виконання усіма суб'єктами підприємництва. Розробляючи належну систему законодавчих актів, організаційно-правових норм та механізм їхнього втілення у життя, держава створює певні "правила гри" для всіх суб'єктів підприємницької діяльності. Виступаючи як гарант додержання цих правил, органи державної влади ретельно слідкують, як втілюються у життя норми законодавства, розслідують випадки порушень законів і зловживань з боку суб'єктів підприємництва, зокрема, щодо порушень антимонопольного законодавства, з питань цін, якості товарів і послуг, впливу виробничої діяльності на навколишнє середовище тощо.

У розвинутих країнах процес формування системи цивілізованого підприємництва зайняв досить тривалий період. Так у США тільки на вироблення досконалого антимонопольного законодавства як одного з найважливіших елементів державного механізму регулювання підприємництва було потрібно багато десятиріч. Початок цьому процесу було покладено прийняттям американським конгресом у 1890 р. "Закону Шермана" і доповнень до нього у 1914, 1936 і 1950 роках, які разом з "Законом Клейтона" (1914 р.), "Законом Селлера-Кефопера" (1980 р.) та іншими актами нині складають необхідну частину нормативно-правового механізму досить жорсткого регулювання підприємницької діяльності.

Що стосується іншого найбільш впливового механізму державного регулювання підприємницької діяльності – фінансово-бюджетного, то держава передусім використовує регулюючу роль державних фінансів, розробляючи пріоритети бюджетного фінансування і таким чином визначаючи основний вектор руху не лише централізованих, але і всіх фінансових потоків країни. Аналізуючи відносини уряду і підприємницьких кіл, американські фахівці підкреслюють, що саме від урядових рішень і постанов у галузі витрачання бюджетних коштів залежить вибір бізнесменами, яку продукцію виробляти, кому і як її збувати. У дослідженні, проведеному Конгресом США, визначені основні напрями фінансової допомоги, яку держава спрямовує на розвиток підприємництва. До них належать: 1) прямі витрати на фінансування розробки нових технологій та надання допомоги тим компаніям, які опинилися у скрутному становищі; 2) здійснення програм кредитування бізнесу, зокрема, через державний Експортно-імпортний банк; 3) надання державних податкових пільг [1, с. 49, 301].

Одним з найважливіших інструментів впливу держави на розвиток підприємництва є саме надання державою бізнесу податкових пільг, зокрема, використання інвестиційного податкового кредиту, який полягає у відтермінуванні плати податку на прибуток для тих суб'єктів підприємництва, які здійснюють інноваційні програми. У США надання такого податкового кредиту призводить до зниження оподаткованої суми на величину капіталовкладень, спрямованих на придбання машин і устаткування. Аналогічним чином інвестиційний податковий кредит широко використовується у Франції, ФРН, Великій Британії та інших країнах світу. Так, у Франції при здійсненні суб'єктами підприємництва науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) дозволяється зменшувати величину оподаткованого доходу на суму поточних витрат на НДДКР. При створенні нових промислових зон суб'єкти підприємництва можуть отримувати подібні податкові пільги на десятирічний термін [3, с. 355]. У багатьох розвинутих країнах, передусім у ФРН, Японії, Франції, сформувалася система пільгового оподаткування, спеціально спрямована на підтримку малого і середнього підприємництва. У цих країнах крім інвестиційного податкового кредиту держава встановлює для малих і середніх підприємств знижені ставки оподаткування прибутку. При цьому держава забезпечує зв'язок системи фінансової допомоги і пільгового оподаткування з соціальним спрямуванням діяльності підприємницьких структур [4, с. 216].

В цілому у багатьох країнах з ринковою економікою склалася досить розвинута диверсифікована система державного регулювання економіки, зокрема, державної підтримки розвитку підприємництва. Натомість в Україні і досі достатньо поширені позиції прихильників "неоліберальної революції" кінця 70-х – 90-х років. Значною мірою саме внаслідок цих позицій, що були закладені в основу ринкового реформування нашої економіки у 90-ті роки, була практично зруйнована система державного регулювання економіки в Україні, що складо суттєву загрозу її національній безпеці [5, с. 8-9].

Суттєво посилилася потреба більшості країн світу у досконалішій системі державного регулювання економіки як фактора підтримки підприємництва за умов глобальної фінансово-економічної кризи. Особливо важлива ця державна підтримка для малого і середнього підприємництва. Як справедливо зазначив З.С. Варналії, "світовий досвід свідчить про те, що особливо велику роль відіграє державна підтримка малого підприємництва у кризових умовах, коли економіка потребує докорінної структурної перебудови і вкрай необхідне зниження соціальної напруги" [6, с. 107].

Таким чином, дослідження світового досвіду свідчать, що у розвинутих країнах держава не перестає бути важливим суб'єктом сучасної економіки. Її роль у сучасній ринковій економіці не тільки не відмінюється, не зменшується, а навіть навпаки, посилюється. Проте суттєво змінюються акценти прояву держави як суб'єкта сучасної економіки: зменшується її роль як особливого суб'єкта підприємництва, але зростають регулюючі функції, особливо ті, що спрямовані на підтримку приватного підприємництва.

1. Черников Г.П. Мировая экономика: Учеб. для вузов / Г.П. Черников, Д.А. Черникова. – М.: Дрофа, 2003. – 432 с. 2. Прогнозирование будущего: новая парадигма / Под ред. Г.Г. Фетисова, В.М.Бондаренко. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2008. – 283 с. 3. Основи бізнесу: навч. посіб. / Я.С.Ларіна, С.В. Мочерний, В.М. Фомішина, С.І. Чеботар. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 384 с. 4. Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 398 с. 5. Іванова І. Державний фінансовий контроль: Парадигми розвитку: монографія. – К.: Академвидав, 2010. – 168 с. 6. Варналії З.С. Мале підприємство: основи теорії і практики. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2008. – 302 с.